

Майданюк Ірина

РАННІЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІЗМ ПРО ЛЮДИНУ ТА ЇЇ ПРИРОДНІ ПРАВА

Українська філософія з моменту свого зародження орієнтувалася переважно на вирішення соціальних проблем національної дійсності, характеризувалась значною роллю практичної функції, яка шукала шляхи і способи покращення становища людини у світі в цілому і в конкретно взятому суспільстві. Ця стаття розглядає аналогічні проблеми з природно-правових поглядів представників раннього гуманізму в Україні.

Ukrainian philosophy from the moment of its origin has been focusing mainly on the decision of social problems of national reality. Its practical function has always been having a considerable role, seeking ways and methods of improvement of man's position in the whole world and in the definite society. This article examines problems from the point of view of nature-oriented rights' opinions of representatives of early humanism in Ukraine.

Повернення до коренів національної духовності завжди було необхідним для народів, які отримали незалежність, і, усвідомлюючи свою унікальність і неповторність, прагнуть побудувати державу на засадах демократизму, національної ідеології, власних культурно-історичних цінностей. І, природно, кожна держава повинна мати закони співжиття громадян, які б найбільше відповідали їх національному характеру, давали можливість розкривати свої природні потенції, вдосконалювати себе і обставини свого життя. Такі процеси відбуваються сьогодні і в Україні. Щоправда,

останнім часом обговорюється думка, що правова ментальність українського суспільства традиційно відрізнялась і відрізняється недбалим і негативним ставленням до закону і правових норм. Так, О.П.Дзьобань вважає, що “правоаксіологічний нігілізм українського етносу суттєво гальмує розвиток правової культури, права, праворозуміння, правопорядку, законності, що на фоні загальної соціальної, духовної, моральної, культурної кризи суспільства і держави лише ускладнює ситуацію в країні” [1; 132]. Не заперечуючи думку автора, зазначимо, що для такого ставлення до закону в українців були свої причини: власної держави наш народ не мав століттями, а виконувати приписи, насаджені чужою владою, беззаперечно, не хотеться нікому.

Саме тому актуальним у нинішні часи є звернення до цінностей природного права, яке віддавна відіграло в українців роль закону. “Право як народна правда – се провідний шлях нової держави... Сам нарід творив собі права – так він зрозумів правду в суспільному житті, так він зрозумів ідею справедливості”, – зазначав відомий український юрист С.Дністрянський [Цит. за 2, 60].

Тут необхідно зазначити, що українська філософська думка ніколи не цуралася проблем природного права. Значний внесок у її розробку здійснили С. Оріховський, К. Транквіліон-Ставровецький, Х. Філалет, П. Могила, П. Орлик, С. Яворський, Г. Кониський, П. Юркевич, Я. Ковельський, М. Козачинський, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Дністрянський, М. Міхновський, І. Франко. На сучасному ж етапі природним правом цікавляться українські філософи та правознавці М. Братасюк, Ю. Павленко, М.Петренко, В. Культенко, О. Костенко, О. Патлайчук та ін. Ми ж звернемося до періоду української філософії, коли, на нашу думку, в Україні з'явилася власна концепція природного права, що проголосила: людина в цивілізованій державі повинна мати право на повноцінне життя, свободу совісті, слова, віри, право йти за вказівками власного розуму. Зачинателями такої концепції були найвизначніші гуманісти XV-XVI ст. Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський.

Дослідженню гуманістичної культури України присвячено чимало праць. Так, В.М.Нічик, ВД.Литвинов, Я.М.Стратій показують, як українські гуманісти звеличували індивідуальність людини, вважаючи її творцем історії, захищали ідею рівності людини і Бога, торкаються питання постійної боротьби у людині прагнень і вказівок розуму, пожадливості і любові до добра, тобто морального самовдосконалення, звертаються до проблеми земного самоутвердження людини через добрі справи, через боротьбу за права свого народу, розвиток вітчизняної культури, обстоювання національних традицій. Про питання активного людинолюбства йдеться у працях І.В.Паславського, І.С.Захари, які визначають специфічність розвитку гуманістичних та реформаційних ідей на Україні, наголошуючи на проблемах зростання зацікавленості людською особистістю, активності людського розуму, діяльного творчого життя, свободи волі, свободи совісті. Проводять традицію акцентувати увагу на проблемі людини, осягненні її сутності, смислу життя від часів Київської Русі М.Тарасенко, М.Русин, І.Бичко, В.Лісовий, І.Огородник. Деякі відомості про мислителів того часу дають П.Яременко, О.Логвиненко, Ф. Науменко, М. Возняк, В.Короткий, Я.Ісаєвич, Є.Мединець, В.Микитась, І.Мицько, А.Пашук. Усі ці дослідники одностайно стверджують, що становище українських земель у XV-XVI було нелегким: знекровленість постійними нападами татарських і турецьких загонів, суперечки між Московським князівством і Литвою, литовсько-російська війна, посилення національного, соціального і релігійного гніту з боку польської шляхти і католицької церкви. Проте все це стало підвалинами зростання національної свідомості, патріотизму, порушення проблем справедливості, природних прав людини. Людина в інтересах земного життя захотіла перетворювати навколишній світ, шукала “найбільш розумні і справедливі форми людського співіснування, які б не тільки не стримували її “натуральне” ество, а й давали їй вільний розвиток, можливість “поліпшувати свою природу”, – вважає Т.К.Огнєва [3].

Цінності природного права, які є універсальними, носять абсолютний характер, поширюються на всіх, незалежно від соціального, національного чи будь-якого іншого статусу, зародилися ще у філософській думці Київської Русі. Це повага до людини як джерела блага і добра, визнання свободи і гідності окремої людини і всіх людей, абсолютне несприйняття деспотизму і насилля, повага до мудрості, терпимість, правдивість, справедливість, демократизм. Саме там ми знаходимо вихід у сферу активного ставлення до навколишності, людини до людини, дійового співпереживання. На цьому ґрунті у період українського Передвідродження та Відродження визрівають уявлення про титанізм людини, її гармонію зі світом, який її оточує, культ розуму, інтелекту, мудрого слова, ідеали глибокого патріотизму, діяльного творчого життя.

Першим із пропагандистів таких ідей в Галичині стає Юрій Дрогобич. Поглядам Ю.Дрогобича на світ, людину, історію властиве звернення до науки, звеличування сили знання та людського розуму. Він вважає, що людина має здатність до пізнання світу, і ця здатність зумовлена не божественним одкровенням, а непохитними законами природи. Право жити за вказівками власного розуму є для людини природним, людський розум має величезний потенціал, тому завдяки йому можна досягнути і зрозуміти те, що для очей є “незбачено” великим, і ставити все це на службу людині.

Щоб не бути голослівними, наведемо цитату зі вступу до книги “Прогностична оцінка 1483р.”, присвяченого римському папі Сексту IV:

*Більшість тепер виставля напоказ свої праці, святотче,
Дбаючи щонайтіпніше про честолобство та зиск.
Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням:
Хай буде користь від них роду людському в житті...
Обшири неба для наших очей незбагненно великі,
Розумом легко, проте, можемо їх досягнути [4; 12].*

Звертаючись до питань, пов’язаних із історією, місцем і значенням людини в історичному процесі, Ю.Дрогобич

виходив із того, що Божий промисел не визначає наперед історію, бо вона є реалізацією людських драм, в тому числі драми його рідного народу. Людина має право на активну діяльність, історичну активність, яка зможе вирішити актуальні політичні завдання і питання суспільного життя.

Такими ж ідеями багаті погляди Павла Русина, Станіслава Оріховського, центральним принципом яких став принцип спільного блага (блага народу), основними ідеями – патріотизм, служіння державі, суспільна активність.

Так, П.Русин вважає, що у цивілізованій державі людина повинна мати право на повноцінне життя, свободу совісті, право постійно йти за покликом власного розуму. Стосовно самої людини, то її треба шанувати не за її багатства і титули, а за розум, волю та інші чесноти:

*Якщо бажаєш, хто б ти не був, сягнуть
Похвал найвищих, благ найжаданіших
І грізній підступами долі
Й смерті жажливій у вічі глянуть, –
Служи щоденно милій наставниці –
Святій чесноті... [4; 19].*

Природне право асоціюється у мислителя зі святою правдою, яку не зможе осягнути “ледащо”, “нелюд”, “напасник”, “блудник”, “зухвалець”, “підлий”, “зіпсутий”, “злом отруєний”, а зрозуміти правду допомагають книги – скарбниці мудрості, що дорожчі за будь-які коштовності:

*Вчених книг...не згортай ніколи,
Чистим серцем пий ті зразки високі, –
І побачиш, вір, те, що було вчора
Скрите від тебе... [4, 19].*

Розглядаючи проблеми управління державою, П.Русин наголошував на тому, що правитель повинен бути мудрою людиною, мати світлий розум, стверджувати природні права і чесноти людини, дбати про повагу громадян. Для цього йому потрібно постійно вдосконалювати себе, читати і вивчати історію – вчительку життя та свободи людини, засіб пробудження самосвідомості народу, його історичної пам’яті.

Як бачимо, один із перших українських гуманістів був прихильником відродженицького людинолюбства, права людини застосовувати власний розум задля вдосконалення себе і світу навколо себе.

Серед українських гуманістів XVI ст. особливе місце зайняв Станіслав Оріховський. У центрі його ідей перебували переважно проблеми держави і державного управління, проте мислитель звертав увагу і на людину, її місце у світі, на сенс людського життя, основні людські чесноти. У цьому відношенні він виступає як один з видатних західноєвропейських теоретиків природного права, розробка теорії якого знайшла відбиток і в його спеціальній праці “Про природне право”, і в інших роботах: “Напучення польському королеві Сигізмунду Августу”, “Про турецьку загрозу”, “Промова у справі закону про цілібат”, “Життя і смерть Яна Тарнавського”, “Квінкункс, тобто взірць устрою Польської держави”, у яких мислитель стверджує, що природне право вище від людських законів, які час від часу при потребі можна змінювати. На його думку, жити у згоді з законами природи – значить дбати про мир, злагоду і спокій у державі.

Більшість із названих робіт мислителя-гуманіста повчають, якою повинна бути держава, людина в ній, королівська влада, сам король. Вихідним принципом функціонування держави виступає принцип вільного блага, основними ідеями – патріотизм, служіння державі, суспільна активність громадян, чиї інтереси підпорядковані спільному благу. Душею такої держави повинна бути справедливість, яка полягає в тому, щоб кожний отримав те, що йому належить: свободу, відносний спокій і можливість виконувати своє призначення так, як він це розуміє.

Править державою, звичайно, король, але королівська влада походить не від Бога, а виникає внаслідок угоди між людьми, які слухаються короля добровільно. Власне, особі короля (і як правителя, і як людини) присвячена основна частина звертань С.Оріховського, бо він вважає, що становище кожної людини у державі, її можливість проявляти себе як особистість багато в чому залежить від

короля і його основної чесноти – мудрості: “Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху” [4; 26]. С.Оріховський не боїться висловити думку про те, що бездіяльного і немудрого короля має право зганьбити кожна людина, яка власними зусиллями прийшла до світорозуміння, а власними діями довела, що гідна замінити правителя. Якщо ж людина знехтує наукою, вважає мислитель, то, навіть маючи високі природні здібності, не зробить нічого корисного і гідного похвали.

Повчаючи короля, С.Оріховський обстоював почуття людської гідності, яка, на його думку, – не природжена чеснота, право визнаватися гідним досягається не титулом, а діяльністю. Поважати гідність особи повинен і священник, і король, і простий громадянин, кожен повинен розуміти, що він рівний з іншим, бо там, де один другому каже: “Я – вільний, а ти – не вільний, я – пан, ти – підлеглий, я – заможний, ти – слабкий”, – недалеко до свавілля. Навіть король має пам’ятати, що він є лише інтерпретатором закону, очима й вухами закону, тому повинен постійно доводити, що вартий прихильності і слави, не повинен переходити межу, яка відрве його від підлеглих, дозволить цуратися їх. Прикладом правителя, який розумів це, крім батька Сигізмунда, Стефан Оріховський вважає Яна Тарновського, котрий ніколи не зміг би поставити себе вище від іншої людини, якби не був “*omnibus libertate par, dignitate superior*” (свободою рівним усім, а гідність перевершував) [4; 266].

Людину мислитель-гуманіст вважає досконалим твором природи, самодостатньою цінністю, яка має право своє майбутнє готувати власними руками. Земне життя вимагає спрямування всіх зусиль людини до найкориснішого використання земного часу, від цього залежить, чи залишиться після людської “дії” “справа”, чи людина перетвориться на “огидну й нікчемну тварину”.

Таким чином, творчість представників раннього українського Відродження засвідчує, що їхні погляди та дії ві-

діграли важливу роль у розвитку національної культури, філософії, суспільної свідомості. Саме вони переконливо довели: людина має право на всебічний розвиток, задоволення усіляких життєвих потреб, досягнення внутрішнього, духовного становлення, морального вдосконалення. А міркування українських гуманістів про принцип спільного блага, патріотизм, служіння державі, суспільну активність, думки про те, що всі люди мають дотримуватися закону природи, який є мірою їх свободи і рабства, навіть випередили природноправові вчення Г.Гроція, Т.Гоббса, Дж.Локка, які внесли величезний вклад у теорії держави і права XVII-XVIII ст.

Література

1. Українська національна правова ментальність: специфіка філософсько-правової рефлексії // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Харків, 13-14 грудня 2002 року/ Упор. М.І.Панов, Ю.М.Грошевий. – Х.: Право, 2003. – 428 с.
2. Патей-Бртасюк М.Г. Філософія права. – Ч.1. – Тернопіль, 2002. – 131 с.
3. Проблема людини у філософії і культурі України VII ст. Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філософських наук. – К., 1996. – 21 с.
4. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Ч.1. – Київ: Основи. – 432 с.
5. Історія філософії України / М.Ф.Тарасенко, М.Ю.Русин, І.В.Бичко та ін. – К.: Либідь, 1994. – 416 с.
6. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. – К.: ВШ, 1999. – 543 с.